

Альона Устенко

ІНТЕГРАЦІЯ ТА АДАПТАЦІЯ «КОЛИШНІХ ЛЮДЕЙ» У ПІСЛЯРЕВОЛЮЦІЙНЕ РАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО

Анотація: На основі архівних джерел і літератури досліджуються окремі аспекти адаптаційного процесу представників колишніх привілейованих верств українського суспільства, які після подій революції 1917 р. змушені були шукати власні стратегії та методи соціалізації у новому радянському суспільстві.

Ключові слова: соціальна політика, адаптація, соціальне походження, «колишні», «соціально небезпечні», «політично неблагонадійні».

Сучасна історична наука розглядає вивчення історичного минулого через його носія і суб'єкта – людину. Дослідження різних аспектів соціальних змін є одним з пріоритетних напрямів вітчизняної історії і з цим пов'язана актуальність пошуку нових підходів до вивчення соціальних трансформацій радянського часу.

Конструювання нової історичної парадигми актуалізувало увагу дослідників до проблем національної історії, зокрема історії соціалістичного періоду. Попри існування значної кількості наукових студій, присвячених суспільно-економічним, соціально-політичним процесам, різні аспекти історії 1920–1930-х рр. знову опиняються у центрі уваги дослідників. Переоцінка власного історичного минулого проводиться шляхом переосмислення історіографічних надбань, введенням до наукового обігу якісно нових видів документальних джерел, а також зверненням до нових малодосліджених сюжетів, вивчення яких було неможливим в силу ідеологічних обмежень.

Методологічні основи радянської історичної науки обумовили той факт, що в центрі уваги більшості праць цього періоду були не люди або соціуми, а соціально-політичні та економічні процеси, такі як класова боротьба, політика

ліквідації експлуататорських класів, націоналізація, колективізація, культурна революція, перевиховання «старих» фахівців.

Дослідження повсякденних практик радянського суспільства через призму історичного пізнання отримало розвиток на початку нового тисячоліття під впливом тотального процесу ліквідації «білих плям» в історії, помітного розширення джерельної бази, головним чином за рахунок розсекречення архівних документів та публікації мемуарів.

Серед вітчизняних наукових студій слід відзначити серію монографічних видань Інституту історії України НАН України, присвячених повсякденному життю українського суспільства радянського періоду. Важливими є праці сучасних вчених, які досліджують соціальне становище окремих груп радянського суспільства, їх шляхи інтеграції та методи адаптації до нових умов життя. Серед них чимало є досліджень, присвячених адаптації духовенства. Зокрема А. Киридон розглядає статус українського духовенства 1920–1930-х рр. і його місце в радянському суспільстві¹. В рамках дослідження репресивної політики радянської влади В. Ченцов розглядає долю окремих верств українського суспільства 1920–1930-х рр.² Повсякденні практики радянського студентства досліджуються в монографії О.Рябченко³. У вивченні даної проблематики важливу роль відіграють праці, в яких розглядається сприйняття національними меншинами, які проживали на території УСРР, радянського способу життя⁴. Українську і радянську історіографію етнічних меншин найбільш вичерпно дослідила у своїй монографії Л. Якубова⁵.

Не дивлячись на значні досягнення та беззаперечний науковий авторитет українських та зарубіжних дослідників, повсякденне життя колишніх

¹ Киридон А. Духовенство в радянській Україні 1920-1930-х років // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Міжвід. зб. наук. пр. – 2005. – Вип. 14. – С. 301 – 328.

² Ченцов В. Політичні репресії в Радянській Україні в 20-ті роки. – Тернопіль, 2000. – 482 с.

³ Рябченко О. Студенти радянської України 1920–1930-х років: практики повсякденності та конфлікти ідентифікації: монографія. – Х. : ХНАМГ, 2012. – 456 с.

⁴ Зарецька Т. Польське населення УСРР у 1920-ті роки: перехід до радянського способу життя // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Міжвід. зб. наук. пр. – 2006. – Вип. 15. С. 73-84

⁵ Якубова Л. Етнічні меншини УСРР у 20-і – першій половині 30-х років ХХ ст.: історіографія та джерела дослідження, – К.: 2006. – 170 с.

привілейованих станів українського суспільства в умовах трансформації соціально-економічних відносин у 1920 – 1930-х рр. на українських землях залишаються поза увагою дослідників.

Автор даної наукової розвідки ставить за мету проаналізувати окремі аспекти адаптаційного процесу представників колишніх привілейованих верств українського суспільства до нових соціально-економічних та політичних умов післяреволюційного періоду.

Події революції 1917 р. кардинальним чином змінили соціальну структуру радянського суспільства. Мільйони людей, які вважалися представниками привілейованих станів дореволюційного суспільства, виявилися відстороненими від звичного соціально-культурного та професійного життя. Вони та члени їхніх родин позбулися не лише відносного матеріального достатку, але й колишнього статусу і становища в суспільстві. Ті, хто не побажав або з різних причин не зміг виїхати за кордон, змушені були пристосовуватися до зовсім нових умов життя. При цьому починати доводилося не «з нуля», а маючи за плечима важкий тягар «сумнівного» соціального походження та експлуататорського минулого.

Розбудова соціалістичної держави, проголошення диктатури пролетаріату, класова боротьба, становлення нового суспільного ладу призвели до жорсткого процесу дискримінації населення: позбавлення виборчого права, адміністративне виселення, кадрові чистки, конфіскація майна. Руйнувалися сформовані соціальні зв'язки, змінювався звичний спосіб життя і правила поведінки. Відчуття розгубленості і страху охопили значну частину населення. Було не зрозуміло, чого очікувати від нового режиму і яким чином убезпечити себе від негативних наслідків зміни влади.

В особі «старорежимної» інтелігенції, а особливо освітян та науковців більшовики бачили найбільшу небезпеку для комуністичної влади. Потрібно було встановити жорсткий ідеологічний контроль, усунувши з країни «нерадянську» інтелектуальну еліту. Особливе занепокоєння викликали жителі прикордонних губерній, які залишились працювати у закладах освіти та

культури. Вони вважалися потенційними ворогами диктатури пролетаріату. Політичні чистки і терор ставали невід'ємними методами радянської суспільства. Зокрема, на території Подільської губернії проживало чимало польського населення. Після підписання Ризького миру серед поляків мали місце міграційні процеси, відбувається репатріація, переселення поляків з прикордонних районів на схід та за межі України. Радянська преса, література, кінематограф розвивали ворожнечу до західного сусіда, оскільки для СРСР Польща була уособленням ворога.

Польське населення, як і всі національні меншини, які проживали на території УСРР у 1920-х рр. були охоплені радянським експериментом побудови соціалістичного суспільства з новим економічним і державним устроєм. Поляки мали свої національні, мовні та релігійні особливості, побутові звичаї, традиції. Вони протиставляли радянській національній політиці польську національну свідомість. В першу чергу була розгорнута атеїстична войовнича кампанія. Чим активніше партійні органи влади намагалися відірвати поляків від костюлу, тим більше віруючими вони ставали. Більшовики не врахували, що релігійність – національна ознака поляків, які не рідко на запитання щодо національного походження відповідали: «католик».

Для проведення політики залучення польського населення у будівництво соціалізму радянською владою УСРР створювався партійно-адміністративний апарат. При ЦК КП(б)У в 1921 році було створено Польське бюро. Згодом такі бюро діяли при губернських партійних комітетах, зокрема, при Харківському, Катеринославському, Одеському, Чернігівському, Волинському та Подільському. У 1924 році було створено Центральну комісію національних меншин (ЦКНМ) при ВУЦВК з польською секцією. При радах працювали спеціальні польські відділи, секції, комісії. Більшовики сприяли розбудові мережі польських шкіл, збільшували випуск політичної літератури, газет, журналів польською мовою, поширювали вплив комсомолу на молодь, залучали польську молодь до роботи і навчання в комуністичних закладах, а в тих населених пунктах, де більше 50% населення становлять поляки,

створювали польські Ради, засідання проводилися польською мовою. Але польські секції і бюро практично не мали жодного права ініціативи, перед ними стояла чітка програма дій. Це був штучно створений більшовиками механізм для реалізації власної політики, оскільки контроль за їхньою роботою здійснювався відділом національних меншин при НКВС.

Радянська влада намагалася загравати з національними меншинами. У 1920-х рр. демонстративно сприяючи національно-культурному розвитку поляків, робила це із значним комуністичним забарвленням задля реалізації власних цілей. Більшість польських дітей мали можливість отримати безкоштовну освіту рідною мовою, але в рамках комуністичної ідеології. Розроблена програма створення польської пролетарської культури містила у собі розширення мережі радянських польськомовних шкіл, вищих та середніх навчальних закладів з метою підготовки національних комуністичних кадрів.

Проте наприкінці 1920-х рр., в умовах згорання нової економічної політики й проведення суцільної колективізації, лояльні методи впливу втрачають свою популярність. Цьому сприяла адміністративно-територіальна реформа 1930 р., коли було скасовано поділ на округи, а разом із цим припиняють свою діяльність окружні польські бюро, які активно займались питаннями національно-культурного розвитку національних меншин. Радянська влада змінює свої методи впливу, реалізується тенденція становлення репресивно-тоталітарного режиму. Внаслідок цього розгортається еміграційний рух польського населення України до Польщі. Офіційні радянські джерела кваліфікували цей рух як «антирадянський» і здебільшого родинам, які подавали заяви на виїзд, відмовляли. Репресивними органами радянської влади всі потенційні емігранти бралися на особливий облік. Як наслідок, потік офіційних заяв з часом зменшився, зате набули масового характеру нелегальні втечі до Польщі цілими родинами.

Кримінальне право радянської України віддзеркалювало норми цієї ж галузі законодавства РСФРР. 4 серпня 1920 р. було затверджено «Керівні начала з кримінального права РСФРР» від 12 грудня 1919 р., а постановою

Всеукраїнського центрального виконавчого комітету (ВУЦВК) від 23 серпня 1922 р. – Кримінальний кодекс УСРР, ст. 54 якого, передбачала визнання засудженого «ворогом трудящих»⁶.

Відсутність будь якого злочинного діяння, ніколи не було перешкодою для реалізації поставлених більшовицькою владою політичних цілей. На XIV з'їзді ВКП(б) М. Криленко зауважив: «Наші закони – це форми, завдяки яким партія висловлює свою волю. Ці закони є не що інше, як вказівки партії»⁷. «Виправити», «викорінити», «знищити» – такими гаслами рясніли документи радянської влади. Але бракувало аргументованої мотивації, замість неї було введено поняття «соціально небезпечні особи (елементи)», яких потрібно ліквідувати або ізолювати через зв'язки із «злочинним середовищем». Вражає мотивація до виселення: «експлуатація робочої сили та закабалення селянства», «втерся в склад артілі», «утворює антагонізм», «настрою контрреволюційного», «особа зловредна», «політично не благонадійний». Так, за мотивацією «політично не благонадійний» у 1925 р. з Могилівської округи було виселено 11 осіб⁸.

Інструкція юридичного відділу Всеросійської надзвичайної комісії (ВНК) від 1919 р. декларувала необхідність застосування застережливих заходів щодо ймовірних злочинців: «...Наше завдання – морально вплинути й, тим самим, запобігти повторенню вже вчинених злочинів. Нам не потрібні докази винуватості проти експлуататора чи контрреволюціонера. Достатньо з'ясувати його соціальне забезпечення або політичну фізіономію, щоби застосувати до нього адміністративні заходи як до класового ворога пролетаріату й комунізму»⁹.

⁶ Музиченко П. П. Історія держави і права України / П. Музиченко: навч. посіб. – 5-е вид., випр. і доп. – К.: Т-во «Знання», КОО, 2006. – С. 297.

⁷ Иванова Г. М. История ГУЛАГа. 1918–1958: социально-экономический и политико-правовой аспекты. – Москва: Наука, 2006. – С. 164.

⁸ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України . – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 2710. – Арк. 274

⁹ ВЧК–ГПУ. Документы и материалы / Ред.-сост. Ю.Г. Фельштинский. – Москва: Изд-во гуманит. л-ры, 1995. – С. 77.

У спеціальній інструкції НКВС від 3 січня 1923 р. була задекларована теза, яка згодом стала визначальною для «колишніх» і членів їхніх родин: «Адміністративна висилка застосовується до осіб, перебування яких у даній місцевості уявляється за їх діяльністю, минулим, зв'язками із злочинним середовищем, з точки зору революційного порядку, небезпечним»¹⁰. «Соціально небезпечним елементам» заборонялося проживати у шести великих промислових містах СРСР – Києві, Москві, Харкові, Одесі, Ростові-на-Дону і Ленінграді. Власне з того часу, у діловому та побутовому мовленні з'являється термін «мінус б», за кількістю міст, в яких діяла заборона для проживання.

Соціальна криза післяреволюційного періоду поєднувалася з відсутність чіткого розуміння критеріїв розмежування радянського суспільства на «своїх» і «чужих». Критерії ідентифікації «колишніх» як особливого соціуму формувалися стихійно. Вони були невизначеними і залежали від конкретно-історичних ситуацій та від суб'єктивних факторів. Відповідно до законодавства радянської республіки всі стани в суспільстві скасовувались, і все населення поділялося на робітників і тих, хто живе не на трудові доходи. Зокрема, в газеті «Вечерние известия Московського совета рабочих и красноармейских депутатов» зазначалося, що «... радянський лад не знає станів, не знає привілейованих, ні правовірних, ні переслідуваних. Для радянської республіки важливо лише чи бере участь громадянин у виробничій діяльності країни, чи дійсно він існує на свій заробіток і яка його роль у тій великій колективній роботі, яка має здійснюватися у трудовій державі»¹¹.

Визначаючи соціальний склад населення, місцева влада зазвичай демонструвала своє повне нерозуміння змісту таких понять, як соціальне походження, соціальний статус і класова приналежність, пов'язуючи ці терміни із матеріальним положенням, родом занять і професією. Представники вищої партійної влади також часто не розуміли значення тих чи інших понять. Так, помічник прокурора СРСР І.С. Кондорушкін, аналізуючи соціальний склад тих,

¹⁰ Сборник документов по истории уголовного законодательства СССР и РСФСР 1917–1952 гг. / Под. ред. проф. И. Т. Голякова. – М.: Госюриздат, 1953. – С. 156.

¹¹ Вечерние известия Московського совета рабочих и красноармейских депутатов. – 1919. – 2 июля. – С. 1.

хто в період непу займався підприємницькою діяльністю, у графі «соціальне становище» поряд з іншим, вказав: інженер, інженер-хімік, інженер-дворянин, колишній адвокат, інженер-електрик, дьякон¹².

З одного боку, така ситуація дозволяла багатьом «колишнім» приховати своє соціальне походження, змінивши його на більш нейтральний статус службовця, робітника або студента. З іншого боку, відсутність чітких, юридично закріплених норм визначення критеріїв соціальної ідентифікації надавала представникам влади широкі можливості для маніпуляції класовим принципом, керуючись особистими інтересами. Так, наприклад, колишній поміщик дворянського походження, юрист за освітою, який після революції 1917 р. влаштувався працювати у будь яку радянську установу, згодом травмувався, отримав інвалідність і втратив роботу за своїм соціальним походженням у 1920-х рр. міг бути записаний як дворян, колишніх поміщик, юрист, робітник, інвалід чи безробітний.

Радянський державний апарат широко використовував обліки та реєстраційні списки різних категорій населення. Обліки поділялися на відкриті (гласні) і таємні (негласні), здійснювалися за різними ознаками – соціальним походженням, майновим станом, партійною приналежністю, освітою, фахом тощо. Відкрита реєстрація «колишніх», які могли стати політичними опонентами, розпочалася згідно з декретом Раднаркому РСФРР від 23 вересня 1919 р. «Про обов'язкову реєстрацію колишніх поміщиків, капіталістів та осіб, які займали відповідальні посади при царському й буржуазному устрої»¹³. Завдання з реєстрації покладалися на НКВС РСФРР, який додатково 26 вересня 1919 р. видав постанову з інструкцією щодо порядку реєстрації осіб, зазначених у декреті РНК РСФРР від 23 вересня 1919 р.¹⁴. На відміну від декрету, в інструкції було більш детально вказано контингент, який підлягав обов'язковій

¹² Кондурушкин И.С. Частный капитал перед советским судом. Пути и методы накопления по судебным и ревизионным делам 1918 – 1926 гг. / Кондурушкин И.С.; Предисл.: Курский Д.И. – М.–Л.: Госиздат, 1927. – С. 232.

¹³ Собрание узаконений и распоряжений правительства за 1919 г. Управление делами Совнаркома СССР. – М., 1943. – С. 500.

¹⁴ Там само. – С. 501.

реєстрації: царські офіцери та цивільні посадовці, колишні власники підприємств, земельних наділів, голови й члени акціонерних товариств із чітко визначеними розмірами доходів і кількістю робітників чи десятин землі.

Кожна особа, яку брали на облік, повинна була надати детальну інформацію про склад сім'ї, біографічні дані, колишні і теперішні заняття, адреса. При цьому, членами сім'ї вважалися не лише батьки, рідні та прийомні діти, але й рідні брати і сестри. Навіть у тих випадках, коли родичі проживали окремо, необхідно було надати повну інформацію за вказаною схемою. Тобто, заручниками радянської влади з боку «колишніх» ставали найрідніші люди.

Ганебний метод залякування репресіями до членів родин більшовики використовували з метою залучити на свій бік якомога більше прибічників, здобути у середовищі своїх опонентів надійних інформаторів. Члени ВНК наполегливо рекомендували своїм підлеглим шантажувати людей можливими репресіями до їхніх близьких і рідних, а також тим, що в разі відмови «в заручники потрапить вся сім'я або окремі родичі»¹⁵.

Процес адаптації до нових соціально-політичних та економічних реалій 1920-х рр. був досить складним і довготривалим. Кожний намагався знайти свій шлях соціалізації у новому суспільстві та сконструювати власну стратегію виживання. Соціальні рамки, встановлені радянською владою у 1920-х рр., спричинили появу цілого покоління соціальних сиріт при живих батьках, оскільки всі намагалися приховати своє соціальне походження і «сумнівні» сторінки біографії.

Однією з поширених форм самореабілітації у пролетарському суспільстві стала маніпуляція анкетними даними, додання власній автобіографії більшого революційного контексту та максимальної пролетаризації соціального походження. За словами члена ВКП(б) І.С. Кондорушкіна: «Время было горячее, некогда было проверять знания даже по документах. Анкетное время: заполнил анкету, все принимается на веру...В такой сумятице можно было и

¹⁵ ВЧК–ГПУ. Документы и материалы / Ред.-сост. Ю.Г. Фельштинский. – Москва: Изд-во гуманитар. л-ры, 1995. – С. 13.

«затерять» свое прошлое»¹⁶. У пресі з'являються статті про публічні відмови дітей від батьків, масові відмови молодшого покоління від свого минулого через зміну прізвищ. «Вот сколь мы ни говорим, ни ругаем старика – брось свое поповство, а он и слышать не хочет. Уперся на своем: вы, говорит, сами по себе, я тоже»; «Я, учитель Юрий Михайловский, как сын священника, порываю всякую связь с духовным званием»; «Я, Евгения Афанасьевна Голубцова, отрекаюсь от отца-псаломщика»¹⁷.

Одним із способів замаскування соціального минулого стає шлюб із розрахунку, коли, наприклад, дворянка за походженням виходила заміж за робітника або наймита, внаслідок чого отримувала вигідний соціальний статус. Але представники більшовицької влади не підтримували такі шлюби. Зокрема, член Президії Центральної контрольної комісії РКП(б) А.О. Сольцов зауважив: «Сближение с членом враждебного нам лагеря, когда мы являемся господствующим классом, – это должно встречать такое общественное осуждение, что человек должен 30 раз подумать, прежде чем предпринять такое решение... Нужно много раз подумать, прежде чем решиться брать жену из чужого класса»¹⁸. У післяреволюційний період значно зростає кількість розлучень. Про такий стан красномовно говорять наступні цифри: на 1000 подружніх пар у 1897 р. було 0,06 розлучень, у 1913 р. – 0,15, а в 1926 – 1927 рр. для європейської частини СРСР цей показник зріс до 11, 0¹⁹.

У період громадянської війни одним із способів інтегруватися в нове суспільство для юнаків з «соціально чужих» сімей стала служба в частинах Червоної армії, яка мала б забезпечити червоноармійцю і його родині безпеку, звільнення від переселень, конфіскацій і податків. Але на практиці позбутися

¹⁶ Кондурушкин И.С. Частный капитал перед советским судом. Пути и методы накопления по судебным и ревизионным делам 1918 – 1926 гг. / Кондурушкин И.С.; Предисл.: Курский Д.И. – М.–Л.: Госиздат, 1927. – С. 17.

¹⁷ Красная молодежь. – 1924, №2. – С. 126–127.

¹⁸ Фицпатрик Ш. Классы и проблемы классовой принадлежности в Советской России 20-х годов [Электронный ресурс] / Ш. Фицпатрик [пер. В. Шульгин] // Вопросы истории. – 1990. – №8. – С. 23. – Режим доступа: http://scepsis.net/library/id_543.html

¹⁹ Эволюция семьи и семейная политика в СРСР / Отв. ред. А.Г. Вышневецкий. – М.: Наука, 1992. – С. 10.

«тавра чужого» було не так і просто. В перші роки після подій революції 1917 р., коли центральна влада не була належним чином налагоджена, а вся повнота управління зосередилася в руках органів місцевої влади, тому доля «колишніх» вирішувалася на місцях. Представники місцевої влади мали свої погляди, політичні переконання, особисті симпатії і антипатії. Член Президії ВЦВК М.Ф. Владимирський зазначав, що в перший період після Жовтневої революції Радянська Росія була представлена рядом самостійних рад, не зв'язаних єдиним центром. Міські і сільські ради були об'єднанні лише загальною ненавистю до експлуататорів і спільною боротьбою з ними. «Вся власть на местах», такий був у них лозунг²⁰. Протягом 1920-х рр. до Президії ВУЦВК надходило чимало скарг від червоноармійців і членів їхніх родин, про не виконання органами місцевої влади розпоряджень, незаконні реквізиції, виселення з помешкань, масові конфіскації майна²¹.

Одним із способів «виживання» була зміна виду занять і вибір професії, відмінної від професії батьків. Діти «колишніх» нерідко «створювали» собі пролетарське походження, працюючи кілька років перед вступом до вузу на заводі. Вихідці із «соціально чужих» мали великі переваги – гарна, якісна освіта. Завдяки певному рівню грамотності вони успішно ставали частиною радянських робітників. Як свідчать статистичні дані, за період 1920-х рр. втричі зростає кількість осіб, які за соціальний статусом ідентифікували себе як робітники. Так, у 1923 р. налічувалося 473,9 тис. міських робітників, 1926 р. – 664,9 тис., а в 1931 р. – 1457,2 тис²².

У період класової боротьби і дискримінації населення через соціальне походження велику роль відігравали особисті зв'язки і корисні знайомства. Існувала практика звільнення «класового ворога» на поруки або «під чесне слово» відомого і впливового представника більшовицької влади. Зокрема,

²⁰ Владимирский М.Ф. Организация Советской власти на местах. – М.: Госиздат, 1921. – С. 105

²¹ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 2682. – Арк. 195.

²² Бойко Н.К. Робочий клас України в період соціалістического строїтельства (аналіз масових статистических источників 20–30-х годов) / Николай Корнеевич Бойко. – К.: Выща школа, 1990. – С. 49.

С.М.Голіцин описуючи у своїй праці «Записки уцелевшего» післяреволюційний період зазначає: «Большое значение имели хлопоты. Надо было найти ход к какому-либо видному коммунисту и постараться убедить его в невинности арестованного. И нередко благодаря своему авторитету этот коммунист, или хорошо знавший ходатая, либо самого арестованного, или только одним ухом слышавший о нем, снимал трубку – и вскоре заключенный выпускался на свободу. Таких коммунистов называли «ручными» ... Система хлопот действовала с начала революции до середины тридцатых годов»²³.

Система клопотань була досить популярним і ефективним методом «виживання» для багатьох «колишніх», оскільки представники привілейованих верств суспільства до подій революції займали високі посади і мали чимало особистих зв'язків і знайомств. І як зазначає І.С. Кондурушкін, який кілька років працював в органах прокуратури СРСР, що достатньо широко застосовуються, в силу недосконалої системи судочинства, «непотрібні арешти» і є чимало судових помилок, які в першу чергу стосувалися «малоосвічених і безпомічних, тих які не мають впливових знайомств, і в яких немає кого попросити»²⁴.

Безпосередній перехід до соціалізму вимагав виховання нової людини, будівника нового суспільства. Особлива манера спілкування, використання більшовицьких політичних гасел, постійне апелювання до пролетарських символів стали масовими формами виживання, одним із шляхів адаптації до нових соціально-політичних умов. Вже в середині 1918 р. було поширеним прагнення багатьох представників колишнього чиновництва, поміщиків, інтелігенції стати частиною нового радянського суспільства. Як справедливо зауважив Б.В. Лопухін, вибір у «колишніх» був не великий, оскільки «все керівництво державою зосередилося в руках однієї влади». Всі, хто не працював на радянській службі, залучалися до виправних робіт: прибирання

²³ Голицын С.М. Записки уцелевшего. – Москва: Орбита, Моск. филиал. – 1990. – С. 25.

²⁴ Кондурушкин И.С. Частный капитал перед советским судом. Пути и методы накопления по судебным и ревизионным делам 1918 – 1926 гг. / Кондурушкин И.С.; Предисл.: Курский Д.И. – М.–Л.: Госиздат, 1927. – С. 205

сміття, розчищення доріг, копання могил для померлих від холери. «Надо было во что бы не стало поступить в какое-нибудь советское учреждение или предприятие на работу, во-первых, ради нее самой в идеологических соображениях любого толка, во-вторых, чтобы кушать и не рыть могил»²⁵.

Отже, не зважаючи на нагнітання класової нетерпимості, чимало вихідців із «колишніх», а особливо молодь, успішно пристосувалися до радянських реалій, використовуючи для цього всі можливі методи і засоби, в тому числі і зміну соціального статусу і свої культурно-освітні переваги. Класово-дискримінаційна сутність радянської соціальної політики визначила зміни у соціальній структурі суспільства. Події революції 1917 р. назавжди змінили повсякденне життя для мільйонів людей, які відгравали значну роль у дореволюційному українському суспільстві. Втрата колишнього соціального статусу болісно позначилася на процесі самоідентифікації представників цієї соціальної групи, змусивши шукати власні шляхи для виживання і адаптації у суспільстві диктатури пролетаріату.

²⁵ Лопухин В.Б. После 25 Октября // Минувшее. Исторический альманах. – М., 1990. – Вып. 1. – С. 62.

